

ԳԻՏՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՎ ՃՇԳՐՏՈՒՄՆԵՐ

Բ. Լ. Զուլապյան

ԱՐԴՅՈՔ ԽԱԿԱՆԻՆ Է ՖԻԿՅԱՆ ՔԱՌՅԱԿԻ ՇԵՂԻՆԱԿ*

Ֆրիկի «Դիվանի» հայատառ պարսկերեն քառյակը վերջին տարիների ընթացքում իր վրա հրավիրեց բանասերների ուշադրությունը. հրապարակվեցին մի քանի հոդվածներ, որոնք հետաքրքիր տեղեկություններ են հաղորդում քառյակի հեղինակային պատկանելիության վերաբերյալ, նպաստում գծելու քառյակի անցած ուղին դրականության մեջ, այլ կերպ՝ ստեղծելու նրա պատմությունը: «Պատմություն» ենք ասում, որովհետև հրապարակի վրա եղած նյութերը արդեն տվել են յոթ տարբերակ, իսկ քառյակի հեղինակ են համարվել չորս տարբեր բանաստեղծներ:

Լույս տեսած վերջին հոդվածներից երկուսը պատկանում են ամերիկահայ իրանագետ Միհրդատ Թիրյաթյանի գրչին, իսկ մեկը՝ բանասիրական գիտությունների թեկնածու Ավետիս Շահումյանին:

Մ. Թիրյաթյանը Նյու-Յորքի «Լրաբերի» 1963 թ. հուլիսի 30-ի և օգոստոսի 1-ի համաբներում տպագրած իր հոդվածում նախ հաղորդում է, որ դեռևս 1953 թ. ինքը ամբողջությամբ վերծանել է Ֆրիկի «Դիվանի» պարսկերեն քառյակը, ապա՝ Ռեզա Կուլի խան Հեղայաթի «Մաջմա ու-Ֆոսահա» ժողովածուի հիման վրա դրա հեղինակ է համարում 17-րդ դարի բանաստեղծ Սարմադ Քաշանուն և ժխտում քառյակը Ֆրիկի կողմից թարգմանված լինելու հանգամանքը:

Ֆրիկի «Դիվանը» հրատարակվելիս (1952) Տիրայր արքեպիսկոպոսի խնդրանքով Մ. Թիրյաթյանը վարպետորեն վերծանել էր ողջ քառյակը, բացի սկզբի երեք աղավաղված բառերից: Քառյակը հարգելի բանասերը ամբողջապես վերծանում է միայն 1953 թ., որը և հրապարակում է «Դիվանի» մասին իր գրած հանդամանալի ու արժեքավոր գրախոսականում¹: Թիրյաթյանի այս վերջին աշխատանքին տեղյակ չեն եղել ո՛չ Վ. Ավթանդիլյանն ու Հ. Փափազյանը, որոնք 1956 թ. կարողացել էին կարդալ քառյակի չվերծանված առաջին բառերը², և ո՛չ մենք, որ 1957 թ. առաջին անգամ պարսկական աղբյուրներում հանդիպել էինք քառյակի պարսկերեն տարբերակին: Այդ աղբյուրներում քառյակի հեղինակ էին համարվում Ֆազլուլահ Նախմիթի աղջիկը (15-րդ դար)

* Օտար հատուկ անունների տառադարձման ժամանակ նպատակահարմար ենք գտնում առաջնորդվել հայ գրականության մեջ այդ անունների ավանդական ուղղագրության պահպանման սկզբունքով. այսպես՝ տառադարձում ենք կ և ոչ գ, դ կամ ֆ, ինչպես հականի և ոչ հազանի, հաղանի, հաճանի, Ռեզա Կուլի խան և ոչ Ռեզա Ղուլի խան, շնայած վերջին ձևերի օգտագործումը ևս ճիշտ է:

¹ Տե՛ս «Հայաստանի կոչնակ», 1953, փետրվարի 28:

² Վ. Ավթանդիլյան, Հ. Փափազյան, Ֆրիկի «Դիվանի» պարսկերեն քառյակը, Հայկական ՍՍՌ ԳԱ «Տեղեկագիր» (Հաս. գիտ.), 1956, № 3, էջ 87—92:

և Նասիմին (վախճ. 1417 թ.): Այս կապակցությամբ լույս ընծայած մեր հոդվածում (1959) Ֆրիկի ստեղծագործությունների և քառյակի հայերեն միջնադարյան թարգմանության լեզվա-ոճական ընդհանրությունների հիման վրա եզրակացրել էինք, որ քառյակի թարգմանիչը Ֆրիկն է, և նրա հեղինակ կարող էր լինել մինչև Ֆրիկը (13-րդ դար) կամ նրա ժամանակ ապրած մի որևէ բանաստեղծ³:

1962 թ. «Տեղեկագրի» № 11-ում Ֆրիկյան պարսկերեն քառյակի մի նոր հեղինակի մասին հետաքրքիր հաղորդումով հանդես եկավ Ա. Շահսուվարյանը: Նա՝ ելնելով հականու երկերի նույնիշվարի 1907 թ. հրատարակության մեջ այս քառյակի առկայության փաստից, վճռականորեն հայտարարում է, որ հականին է դրա հեղինակը: Հաղորդման խորագիրը՝ «Ֆրիկը հաքանու քառյակի թարգմանիչ», ինքնին այդ վճռականության ու որոշակիության վկայությունն է, շնայած հաղորդման եզրակացության մեջ ինչ-որ վերապահության երանգ է նկատվում «եթե հաստատ է» արտահայտությամբ:

1963 թ. լույս տեսած մեր «Հայ-իրանական գրական առնչություններ» ուսումնասիրության մեջ, անդրադառնալով Ա. Շահսուվարյանի հրապարակած ուշագրավ փաստին, նշել էինք, որ հականուն վերջնականապես քառյակի հեղինակ համարելու համար անհրաժեշտ է լրացուցիչ և ավելի ամուր կոմպաններ ունենալ, որովհետև լույս մի փաստով որևէ ստեղծագործության, այն էլ տարբեր բանաստեղծների անունով հասած քառյակի հեղինակի հարց դժվար է լուծել⁴: «Ա. Շահսուվարյանը, — գրել էինք մենք, — հրապարակելով այս փաստը, պետք է բանասերի կասկածամտություն հանդես բերեր և ցույց տար, թե հականու մյուս դիվաններում այս քառյակը հրապարակված է արդյոք և, ի վերջո, քառյակը բովանդակության ու լեզվա-ոճական ինչպիսի աղբյուրներ ունի հականու մյուս ստեղծագործությունների հետ»⁵:

Իրանագետ Մ. Թիրյաքյանը՝ ծանոթանալով Շահսուվարյանի հաղորդմանը, ինչպես ինքն է ասում, տարակուսանքի մեջ է ընկնում, չէ՞ որ նրա ձեռքում եղած աղբյուրը Սարմադ Քաշանուն էր համարում քառյակի հեղինակ: Հարգելի բանասերը ծանոթ չի եղել Մատենադարանի «Բանբերում» հրատարակված մեր հոդվածին, որտեղ վկայակոչված աղբյուրներում քառյակի հեղինակ են հիշվում Ֆազլուլահ Նաիմիի աղջիկը և Նասիմին, այլապես նրա տարակուսանքները ավելի մեծ կլինեին: Հարցի պարզաբանման համար Մ. Թիրյաքյանը դիմում է պարսիկ անվանի գրականագետ պրոֆ. Սաիդ Նաֆիսուն, որը և մի նամակով հայտնում է, թե քառյակը կա «էմիրը Քեբիր զրավաճառատան տպագրած հաղանիի Դիվանում 681-րդ էջի վրա... և տարակույս չկա, որ հաղանինն է»⁶:

Սաիդ Նաֆիսուն հեղինակությամբ վկայված գրական որևէ իրողություն ինքնին չափազանց դայթակղիչ է, բայց «թերահավատ» բանասերը նորից հար-

³ Այս փաստը, ի թիվս այլ նյութերի, հրապարակեցինք 1957 թ. Տաշքենտում կայացած Արևելագետների համամիութենական առաջին կոնֆերանսում կարդացած մեր զեկուցման մեջ, իսկ այնուհետև առանձին հոդվածով՝ Մատենադարանի «Բանբերում», 1959, № 4, էջ 111—119:

⁴ Զգուշավորության մեր այդ պահանջը «Տեղեկագրի» խմբագրությունը որակել է «թերահավատություն» («Տեղեկագիր», 1964, № 6), որը մեր կարծիքով տեղին չէ:

⁵ Բ. Լ. Զուգասզյան, Հայ-իրանական գրական առնչություններ (5—18-րդ դդ.), Հետախուզումներ, Երևան, 1963, էջ 127:

⁶ «Տեղեկագիր», 1964, № 6, էջ 92:

ցեր է առաջադրում. Ամիր Քարիրի հրատարակությունը ձեռագրական ինչպիսի՞ աղբյուրներ է օգտագործել և որքանո՞վ է գիտական. ինչպիսի՞ ընդհանրություններ կան այս և Նուլբիշվարի հրատարակության միջև. արդյոք երկուսն էլ չե՞ն օգտվել միևնույն աղբյուրից. հարցեր, որոնց պատասխանը չի տալիս պրոֆ. Նաֆիսու Նամակը:

1964 թ. աշնանը Իրանագետների համամիութենական 4-րդ կոնֆերանսի աշխատանքներին մասնակցելու համար մենք եղանք Տաշքենտում: Միջին Ասիայում գտնվելը մեզ պատեհ առիթ տվեց լինելու Տաշքենտի ու Դուշանբեի, մեր երկրի արևելագիտական այդ կարևորագույն կենտրոնների հարուստ ձեռագրատներում ու գրադարաններում և ուշադրությամբ ստուգելու հականու ստեղծագործությունների զրչագիր ու տպագիր մատյանները՝ հուսալով վերջնականապես պարզել քառյակի հականուն պատկանելու հարցը: Մեր պրպտումների արդյունքը եղավ հետևյալը.

Ա. հականու երկերը, այդ թվում և քառյակը Նուլբիշվարի հրատարակությամբ լույս են տեսել 1878, 1892 և 1907 թվականներին: Նույն հրատարակությամբ ավելի վաղ՝ 1876 թ. հրապարակված հականու երկերում քառյակները չկան: 1878, 1892 և 1907 թվականների հրատարակությունների մեջ ֆրիկյան քառյակը տպագրված է էջ 1297-ում (Ա. Շահսուվարյանը ծանոթ է միայն 1907 թ. հրատարակությանը, բայց էջը թյուրիմացաբար նշել է 1292): Քառյակի այս օրինակը բավականին տարբերություններ է տալիս մեզ ծանոթ տարբերակներից. այսպես՝

در مسئلت عشق هر تگو . ا بکشید
لاغر صفتای زشتی خورا ا بکشید
گر عاشق صادقی ز کشتن مگر بر
مردار بود هر آنکه او را بکشید

Դար մասլաք-ե էշղ հար նքու րա բեքոշիդ.
Լաղարսեֆաթան զեշթիխու րա բեքոշիդ.
Գար աշեղե սաղեղի զեքոշթան մագորիդ,
Մորդար բովաղ հար անքե ու րա բեքոշիդ:

Թարգմանություն

Սիրո ճանապարհին ամեն մի լավ մարդու սպանեք.
Աննկարագիր վատաբարո մարդկանց սպանեք.
Եթե անկեղծ սիրահար ես, զոհվելուց մի խուսափիր,
Պիղծ կլինի այն, որին սպանեք:

Համեմատության համար բերենք քառյակի ֆրիկյան տարբերակը և նրա բառացի թարգմանությունը.

Դար մուսալախի էշղ ջուզ նէքու րա նաքուշանդ.
Լաղարսիֆաթան ու զիշտխու րա նաքուշանդ.
Դար աշիղի սաղեղի զիքուշտսն մագրէզ,
Մուրդար պուաթ հար անշի վաի րա նաքուշանդ:

دیوان خاقانی، جلد دوم، طبع نول کشور. لکهنور، ۱۹۰۷، ص ۱۲۹۷
(հականի, Դիվան, հ. ր. Նուլբիշվարի հրատ., Լակենոր, 1907, էջ 1297):

Սիրո խոհանոցում լավից բացի ոչ մեկին չեն զոհում.
Աննկարագիր ու վատաբարո մարդկանց չեն զոհում.
Եթե անկեղծ սիրահար ես, զոհվելուց մի խուսափիր,
Պիղծ կլինի այն, որին չեն մորթում:

Շահսուվարյանը քառյակի նուրբիշվարյան տարբերակում սխալմամբ մասլաֆ (اسلام — «ճանապարհ») կարդացել է մուլֆ (ملك — «իշխանություն, երկիր, կալվածք»): Նրա մոտ քառյակի մեջ երեք անգամ կրկնված բեֆուշրդ (بکشید — «սպանեք») դարձել է նախուշանդ (نکشید — «չեն զոհում, չեն զենում»), հաբ ալֆե (هر افسه)՝ հաբ ալշի (هر آنچه), լազարսեֆաթան (صفت — «աննկարագիր») բառից հետո ավելացված է ու (و — և), իսկ ուրա — «նրան, որին» բառից առաջ ավելացված է ֆե (فե ուրա — «որ նրան»)⁸: Նուրբիշվարյան բնագրից կատարված այս խոտորումները աղճատում են բնագիրը և ուսումնասիրողներին ապակողմնորոշում, որովհետև խախտված բնագիրը բռնազբոսիկ կերպով մոտեցվում է ֆրիկյան տարբերակին, որը միանգամայն հստակ ու ճշգրիտ ընթերցումներ ունի և բնագիրը անաղարտ է մեզ հասցրել⁹: Նուրբիշվարի օրինակի խաթարված լինելու հանգամանքն է, հավանաբար, թելադրել հրատարակիչներին կամ հիմք-ձեռագրի գրչին նույն էջի լուսանցքում իրենց համար իմաստազուրկ քառյակին կցելու հետևյալ անհստակ մեկնաբանությունը. میگوید که در راه رهزنان مالداران را میکشد و مفلسان و صاحبان امتاع و مال از هر راهی که خواهند بگذرند مکشند عشق یعنی سالت طریق محبت. اخواه خصمت نیک خواه زشت باشد و به باشد خوار، لاغر و گونه قطاع الطريقان این راه از کشتن و تیغ زدن دست را باز میدارند پس اگر عاشق صادق هستی از کشتن نگریزی چندانکه صید مردار را در پس راه هم از کشته شدن زیانی و رهائی نیست.¹⁰

«Ասում է, որ ճանապարհին ավազակները ապրանքատերերին սպանում են: Զբաղվորներն ու ունեորները ո՛ր ճանապարհից որ ցանկանան՝ կանցնեն, բացի սիրո ճանապարհից, այսինքն՝ սիրո ճամփի ուղևորին՝ լինի նա լավ թե վատ բնավորության տեր մարդ, գեր կամ նիհար, այս ճանապարհի ուղևորները սպանելուց չեն հրաժարվի: Եթե անկեղծ սիրահար ես չես խուսափի սպանվելուց, որովհետև այս ճանապարհին անգամ պիղծ որսի սպանվելը վնաս կամ փրկություն չունի»:

Բ. հապանու դիվանի Թեհրանի 1336/1957 թ. Սեադաթ տպարանի հրատարակությունը քառյակը ունի հետևյալ խմբագրությամբ.

⁸ Ա. Զ. Շահսուվարյան, Ֆրիկը հաբանու քառյակի թարգմանիչ, «Տեղեկագիր», 1962, № 11, էջ 87:

⁹ Մ. Թիրյաքյանը «Տեղեկագիր» իր հոդվածի վերջում առաջարկում է «Խաղանիի զանազան տպագրությունները իրարու հետ բաղդատել և լավագույն բնագիրը ընտրել ֆրիկյան քառյակին»:
Քառյակի մեզ հայտնի պարսկերեն տարբերակների համեմատությունը համոզիչ ցույց է տալիս, որ ֆրիկյան տարբերակը ամենաճշգրիտն է և անթերի, նամանավանդ որ պարսկերեն աղբյուրներում կա միանգամայն նույն տարբերակը՝ Ֆազլուլսահ Նախմիի աղջկան վերագրվածը: Կարծում ենք նման հանգամանքներում խոսք անգամ չի կարող լինել ֆրիկյան օրինակը խմբագրելու մասին:

¹⁰ Խապանի, Դիվան, հ. Բ, Նուրբիշվարի հրատ., 1907, էջ 1297:

در مسلخ عشق هر نکور نکشید
لاغر صفتان زشت خو را نکشید
گر عاشق صادقی ز کشتی مگرین
مردار بود هر آنکه او را نکشید¹¹

Դար մասլախն էշղ հար նեքու րա նաքոշիդ.
Լաղարսնֆաթան զևշթխու րա նաքոշիդ.
Գար աշեղն սագեղի զեքոշթան մագորիդ,
Մորդար րովաղ հար անքն ու րա նաքոշիդ:

Այստեղ արդեն ֆրիկյան մուտքախ—«խոհանոց» (—նուլքիշվարյան տար-
բերակի մասլախ—«ճանապարհ») բառի դիմաց ունենք մասլախ—«սպանդա-
նոց», ինչպես Սարմաղ Քաշանու տարբերակում է¹², իսկ ֆրիկյան նախնական
«չեն զոհում, չեն զենում» (=նուլքիշվարյան բեհոշիդ—«սպանեք») դիմաց՝
նախնական—«մի սպանեք, մի զոհեք, մի զենեք»:

Ինչպես վերը հիշվեց քառյակը կա նաև իսականու «Դիվանի» Սաիդ Նա-
ֆիսու վկայակոչած Ամիր Քաբիրի հրատարակության մեջ՝ «Դիվանի» քըն-
նությունը ցույց է տալիս, որ՝

1. Այս հրատարակության մեջ և ոչ մի տեղ չի նշված, թե բնագրի հա-
մար ի՛նչ ձևագրեր են հիմք ընդունվել, կամ ո՛ր հրատարակություններից են
օգտվել. մի հանգամանք, որ շափազանց նվազեցնում է նրա գիտական ար-
ժեքը, հատկապես այն դեպքում, երբ նկատի ենք առնում, որ Ամիր Քաբիրի
հրատարակությունից երկու տարի հետո՝ 1338/1959 թ. Զիա ադ-Դին Սաջջա-
դիի աշխատասիրությամբ Թեհրանում լույս է տեսել հականու «Դիվանի» գի-
տա-քննական բնագիրը չորս հնագույն ձևագրերի համեմատությամբ:

2. Քառյակի այս հրատարակությունը ավելի մոտ է Սարմաղ Քաշանուն
վերագրվածին:

3. Տողատակում քառյակի համար որպես տարբերակ բերված է մի խըմ-
բագրություն, որը համընկնում է Սնաղաթ տպարանի օրինակին, չնայած վեր-
ջինս որպես աղբյուր չի հիշատակվում:

4. Տողատակում քառյակի 2-րդ տողի զեշթխու—«վատաբարո» բառի դի-
մաց բերված է զուրգխու—«գալաբարո» տարբերակը, որը ինքնին ինչ-որ
մի նոր տարբերակի առկայություն է վկայում:

5. Նուլքիշվարի հրատարակությունը այս գրքում հաշվի չի առնված, այլա-
պես նրա տարբերակներն էլ կնշվեին տողատակում:

دیوان حسن العجم افضل الدين ابراهيم بن علي خاقانی شروانی بتصحيح
و تحشیه و تعلیقات علی عبد الرسولی استاد ادبیات فارسی، چاپخانه سعادت،
تهران، ۱۳۱۶، ص ۹۰۴ (Հոսան ու-Աշամ Աֆգալ ադ-Դին Իբրահիմ Իրն Ալի հականի
Շիրվանի, Դիվան, պարսից գրականության պրոֆ. Ալի Աբդուլոսսուլիի ճշգրտումներով, ծանո-
թագրություններով ու լրացումներով, Թեհրան, Սնաղաթ տպարանի հրատ., 1316/1937, էջ 904):

رضاقلی خان هدایت، مجمع الفصحا، جلد ۲، ۱۲۹۵، ص ۲۰
Հեգայաթ, Մաջմա ու-Ֆոսսհա, հ. 2, 1295/1878, էջ 20):

Դ. Քառյակը չկա Թեհրանում 1338/1959 թվականին Զիա ադ-Դին Սաջջադիի աշխատասիրությամբ հրապարակված հականու «Դիվանի» գիտա-քըննական հրատարակության մեջ, որի համար հիմք են հանդիսացել Լոնդոնի, Փարիզի և Թեհրանի ձեռագրատներում ներկայումս պահվող հականու հնագույն հետևյալ չորս ձեռագրերը¹³:

1. Բրիտանական թանգարանի հեջրի 664 թ. (1265—1266) հնագույն ընդօրինակությունը:

2. Թեհրանում Սադեղ Անսարուն պատկանող ձեռագիր դիվանը:

3. Իրանի պառլամենտի գրադարանի № 976 գրչագիր դիվանը, որը հեջրի 6-րդ դարի վերջերի (13-րդ դարի սկզբների) գրչություն ունի:

4. Փարիզի ազգային մատենադարանի № 1816 ձեռագիր դիվանը, որը մոտ հեջրի 800 թ. (1397—1398) գրչություն է:

Աշխատասիրողը ձեռքի տակ է ունեցել նաև Սեադաթ տպարանի վերը Բ. կետում հիշված հրատարակությունը, որի մասին նա հետևյալ ուշագրավ դիտողությունն է անում. «Այլ ընդօրինակությունների համեմատությամբ հավելումներ էլ ունի, այդ թվում 5 կասիդե, 17 կաթե, 20 գազել և մի փանի փառլակներ» (ընդգծումը մերն է—Բ. Զ.): Նշանակում է՝ ֆրիկյան քառյակի առկայությունը Սեադաթ տպարանի հրատարակության մեջ, որը վկայակոչում է պրոֆ. Սաիդ Նաֆիսին, Սաջջադին համարում է հավելում և ոչ-բնագրային:

Ն. Ֆրիկյան քառյակը չկա նաև հականու քառյակների պետերբուրգյան 1875 թ. հրատարակության մեջ¹⁴:

Զ. Ը վերջո ֆրիկյան քառյակը չունեն մեր ստուգած հետևյալ 7 գրչագիր դիվանները.

1. Տաջիկական ՍՍՌ գիտությունների ակադեմիայի արևելագիտական բաժնի ձեռագրատան №№ 491, 775, 1337 և 1892 դիվանները:

2. Դուշանբեի Ֆիրդուսու անվան պետական գրադարանի ձեռագրատան բաժնի №№ 198 և 797 դիվանները:

3. Ուզբեկական ՍՍՌ գիտությունների ակադեմիայի արևելագիտական ինստիտուտի ձեռագրատան № 354 դիվանը:

¹³ دیوان خاقانی شروانی بکوشش دکتر ضیاءالدین سجادی، تهران ۱۳۳۸

(հականի Շիրվանի, Դիվան, դոկտոր Զիա-ադ-Դին Սաջջադիի աշխատասիրությամբ, 1338/1959):

¹⁴ Անդ, ներածություն, էջ 70:

¹⁵ رباعیات خاقانی، بانتخاباتی که از بعضی تذکره بسعی و اهتمام کارل زالمان

سنه ۱۸۷۵/۱۲۹۲ بطرسبورگ (հականու քառյակները, Կառլ Զալեմանի աշխատասիրությամբ, Պետերբուրգ, 1292/1875):

Մինչ այժմ եղած հրապարակումների տվյալների հիման վրա ֆրիկյան քառյակի հեղինակ են համարվում:

1. հականին (1120—1199)՝ ըստ նրա մի թանի տպագրված դիվանների:
2. Ֆաղուլլահ Նաիմի աղչիկը (15-րդ դարի սկիզբ)՝ ըստ Անկարայի համալսարանի պատմության ու լեզվի ֆակուլտետի գրադարանի № 1297 ձեռագրի¹⁶ և Մոհամադ Ալի Թարբիաթի «Աղերբալանի գիտունները» գրքի¹⁷,
3. Իմադ էդ-Դին Նասիմին (վախճ. 1417 թ.)՝ ըստ Նասիմի «Դիվանի»¹⁸,
4. Սարմադ Քաշանին (17-րդ դար)՝ ըստ Ռզա Կուլի խան Հեդայաթի «Մաշ-մա ալ-ֆուսահա» գրքի:

Համաձայն վերը բերված բոլոր փաստերի, ստացվում է, որ հականու դիվանների 3 տպագիր հրատարակություններ (Նուլթիշվարի, Ամիր Քաբիրի և Սեադաթի) ունեն ֆրիկյան քառյակը, իսկ Զիա ադ-Դինի կազմած գիտա-քննական բնագիրը, պետերբուրգյան հրատարակությունը, ինչպես նաև 11 գրչագիր դիվաններ (7 միջինասիական ու 4 արտասահմանյան) չունեն քառյակը:

Այս բոլոր փաստերը մեզ իրավունք են տալիս եզրակացնելու, որ վճռականորեն չի կարելի հայտարարել, թե հականին է ֆրիկյան քառյակի հեղինակը, ինչպես և չի կարելի պնդել հակառակը:

Զեռագրական այս վերապահի տվյալներով հականուն վերջնականապես քառյակի հեղինակ հայտարարելով՝ մենք փակում ենք հետագա պրպտումների դուռը. մինչդեռ անհրաժեշտ է հարցը այնպես դնել, որ շարունակվեն փնտրողությունները, հետախուզումները: Այդ ուղղությամբ ծավալված աշխատանքը նոր նյութեր կարող է ընձեռել հետազոտողներին, նոր անակնկալների առջև կանգնեցնել նրանց:

* * *

Ստորև բերում ենք քառյակի քննական բնագիրը՝ հիմք ընդունելով Անկարայի պատմության ու լեզվի ֆակուլտետի գրադարանի № 1297 ձեռագիրը, որը միայն մի տարբերությունով (وی>ا) է տարբերվում ֆրիկյան օրինակից:

دکتر صادق کیا، آگاهیهای نازیه از حر و فیان، مجله دانشکده ادبیات دانشگاه
تهران، شماره ۲ سال دوم، ۱۳۳۳، ص ۴۰ (Դոկտ. Սադիկ Կիա, նոր տեղեկություններ հորոֆյանների մասին, «Թեհրանի համալսարանի գրականության ֆակուլտետի հանգես», հ. 2, № 2, 1954, էջ 40:

محمد علی تربیت، دانشمندان آذر باجان، تهران، ۱۳۱۴، ص ۳۸۸—۳۸۷ (Մոհամադ Ալի Թարբիաթ, Աղերբալանի գիտունները, Թեհրան, 1935, էջ 387—388):
18 Դոկտ. Սադիկ Կիա, նշվ. աշխ., էջ 63:

- ۱ در مطبخ عشق جز نکور انکشند
 ۲ لاغر صفتان زشتخو را نکشند
 ۳ گر عاشق صادقی ز کشتن مگر بر
 ۴ مـ دار بود هر آنچه او را نکشند

Աղբյուրներ՝

A — Աճիր Քարիրի հրատ. տարբերակ — خاقانی, شروانی, دیوان, مـ سهه مطبوعاتی امیر کبیر, تهران, ۱۳۳۶, ص ۶۸۱

A' — Նույնի տողատակի տարբերակ

F — Ֆրիկյան տարբերակ — Ֆրիկ, Դիվան, Նյու-Յորք, 1952, էջ 353:

N — Նուզբիշվարյան տարբերակ — دیوان خاقانی, جلد دوم. طبع نول کشور, ۱۹۰۷, ص ۱۲۹۷

M — Սարժադ Քաշանու տարբերակ — رضا قلی خان هدایت, مجمع النقصه, جلد ۲, ۱۲۹۵, ص ۲۰

S — Սեհաթ տպարանի հրատ. տարբերակ — خاقانی شروانی, دیوان, شرکت چاپخانه سعادت, تهران, ۱۳۱۶, ص ۹۰۴

1 — AMS — اخ — N — الى — NS — هر نکو — N — بکشید — S — نکشید

۲ — F — لاغر صفتان و زشتی خو — A' — گر گـخو — N — بکشید — S — نکشید

۳ — M — شود — ANS — هر آنکه — F — ویرا — N — بکشید — S — نکشید

Б. Л. Чукасян

ОБ АВТОРЕ ЧЕТВЕРОСТИШИЯ ИЗ «ДИВАНА» ФРИКА

Р е з ю м е

В «Диване» армянского поэта XIII века Фрика сохранилось одно персидское рубай — четверостишие, написанное армянскими буквами. После расшифровки этого четверостишия М. Тирякяном (США, 1953), а затем полностью А. Папазяном и В. Автандилянном (Ереван, 1956) в разных источниках нами был обнаружен и его персидский вариант (см. «Банбер Матенадарани», 1959, № 4, стр. 111—119, на арм. яз.).

В 1962 г. А. Шахсуварян в «Диване» Хакани (изд. Нулкишвара, 1907 г.) встретил это рубай и, основываясь лишь на данное издание, автором четверостишия объявил Хакани.

В целях решения вопроса об авторе четверостишия мы тщательно исследовали все рукописи Хакани в Ташкенте и Душамбе, а также изданные «Диваны» Хакани (изд. Нулкишвара 1878, 1892 и 1907 гг., изд. типографии Саадат 1316/1937 г., изд. Амир Кабира 1336/1957 г., изд. Зиа эд-Дина Саджади 1338/1959).

В вышеупомянутых рукописях и в научном издании Саджади, который использовал четыре древнейшие рукописи Хакани, данное четверостишие не встречается, поэтому и мы считаем, что нельзя окончательно решить вопрос об авторстве в пользу Хакани. Для такого вывода нужны дополнительные и более убедительные факты.

В конце статьи приводится научно-критический текст четверостишия.